

Pathi Nagy Sámuel komáromi orvosi tevékenysége (1800–1810)

Activity of Sámuel Pathi Nagy as doctor of medicine in Komárom (1800–1810)

VICZIÁN István¹, PATHY-NAGY Gábor²

¹ Debreceni Egyetem, Ásvány- és Földtani Tanszék, 4032 Debrecen, Egyetem tér 1. viczianif@gmail.com

² Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, 1087 Budapest, Kőbányai út 24-28. pathy.nagy.gabor@gmail.com

Abstract

In the introduction, physicians dealing with mineralogy in the 18th century are mentioned. Sámuel Nagy studied medicine in Jena and Vienna, and translated Hufeland's book on the medical care of babies (1797-1800). From 1800 to 1810, he maintained a private medical practice in Komárom. He introduced smallpox vaccination (1801), provided medical aid after Ferenc Kazinczy's accident (1803), applied Tokay wine as a medicinal treatment (1805), and received royal recognition for his healing of soldiers (1808). The list of books in his library reflects his comprehensive education.

Keywords: 18th century medicine, Komárom, smallpox vaccination, Ferenc Kazinczy, healing of soldiers.

Kivonat

Bevezetésül ásványtant művelő orvosokat említünk meg a 18. századból. Nagy Sámuel orvostudományt tanult Jénában és Bécsben, lefordította Hufeland csecsemőápolási könyvét (1797-1800). Komáromban 1800-1810 között magánorvos. Komáromban bevezeti a himlőoltást (1801), orvosi segítséget ad Kazinczy Ferenc baleseténél (1803), tokaji bort használ gyógyszerként (1806), királyi dicséretet kap katonák gyógyításáért (1808). Könyvtárának jegyzéke mutatja sokoldalú műveltségét.

Kulcsszavak: orvostudomány a 18. században, Komárom, himlőoltás, Kazinczy Ferenc, katonák gyógyítása.

BEVEZETÉS. MINERALÓGUS ORVOSOK A 18. SZÁZADBAN

Az ásványtan a 18. században még kevés kutatónak volt fő foglalkozása. Ilyeneknek még leginkább a bányász szakemberek tekinthetők, mint pl. Born Ignác vagy a selmecbányai Bányászati Főiskola egyes tanárai. A legtöbben más foglalkozás mellett, mintegy műkedvelő módon foglalkoztak ásványtannal. Voltak köztük lelkesek és tanárok, mint pl. Benkő Ferenc Szebenben és Nagyenyeden, különböző magángyűjteményeket összeállító arisztokraták, mint pl. gróf Teleki Sámuel, és a fia, Domokos, akik Bécsben és Marosvásárhelyen működtek. Az ásványgyűjtők között különösen sok orvost találunk, akiknek a természettudományos műveltség különben is szaktudásuk alapját képezte. Papp G. (2002) szerint az egyetemen az 1760/70-es évek fordulójáig az ásványtan inkább a fizika részének számított. Utána, „1774-től a természetrajzot – ezen belül az ásványtant – a kétéves alapozó bölcsészeti tanfolyam során oktatták, melyet valamennyi (a harmadévtől a jogi, hittudományi vagy orvoskaron tovább tanuló) hallgató elvégzett” (p. 68). Ez kelthette fel sok orvos érdeklődését az ásványtan iránt.

Papp G. ezt az időszakot az ásványtan története „természetrajzi” korszakának nevezi. Az ásványtant a természet három „országa” egyikének tekintették az állattan és a növénytan mellett. Ekkor azonban még az ásványtan fogalma tulajdonképpen a földtudományok nagy részét magába foglalta. A szűkebb értelemben vett ásványtanon belül a Werner-féle jellemzőkön alapuló leíró szemlélet uralkodott. Itt a 18. századból négy jelentős mineralógus orvost említünk meg röviden, majd Pathi Nagy Sámuel orvosi működésével foglalkozunk részletesebben.

Daniel Fischer (1695-1746): Még a század első felében működött Késmárkon, Szepes vármegye tisztiorvosa volt. Több ásványtani témájú művet is írt, legfontosabb műve a „tokaji föld”-ről szól (1732), amit már akkor évszázadok óta természetes gyógyszernek használtak (Viczián 2016, 2017, 2021, Viczián, Németh 2021).

Gyarmathi Sámuel (1751-1830): Gróf bethleni Bethlen Elek egyik kísérője volt göttingeni egyetemi tanulmányai alatt (Torma 1867, Viczián 2012). Itt érdeklődése az orvosi tanulmányok mellett a nyelvészet felé fordult. Egyik első felfedezője lett a finnugor nyelvrokonságnak. Emellett azonban nyomait találjuk annak is, hogy az ásványokkal foglalkozott. Hazajövet egy 425 darabból álló ásványgyűjteményt vásárolt Németországban az enyedi főiskola számára, ennek jegyzékét a korabeli legkorszerűbb rendszertanok alapján maga állította össze. A Jénában 1797-ben megalakult Ásványtani Társaságnak is alapító tagja lett.

Dercsényi János (1755-1837): Zemplén vármegye tisztiorvosa volt. A tokaji borról ő írta az első szakkönyvet, amely 1796-ban jelent meg németül és az 1800-as évek elején magyarul. E művéhez egy elég részletes „Geognosztikai toldaléket” is csatolt. 1795-ben az arra utazó da Camara brazil geológusnak is ő mutatta meg a környék földtani képződményeit (Viczián 2021a).

Zay Sámuel (1753-1812): Komáromban született, majd a Pesti Egyetem Orvostudományi Karán szerzett diplomát. Először Kecskemét város, majd Komárom vármegye tisztiorvosa lett, ekkor Tatán telepedett le. Itt halt meg 1812-ben. Ásványtani munkásságát Hála et al. (1998) ismertették. Nem sokkal az egyetem befejezése után már megírta, és 1791-ben ki is adta legjelentősebb természettudományos művét, a „Magyar mineralógiát”. Ez Benkő Ferenc műve (1786) után a második magyar nyelvű önálló ásványtan könyv.

Az akkor már Jénában tanuló Nagy Sámuelnek bizonyára része is volt abban, hogy a jénai Ásványtani Társaság igen hamar, még Teleki Domokos elnöksége idején levelező tagjának választotta Zay Sámuel. Az 1798. július 2-án kiállított diplomát Johann Georg Lenz igazgató, valamint Teleki Domokos elnök és Nagy Sámuel titkár írták alá.

Nagy Sámuel életútját és ásványtani munkásságát az EMT előző konferenciáján ismertettük (Viczián 2024). Akkor csak röviden említettük, hogy élete utolsó 10 esztendejében Komáromban orvosi működést folytatott. Most ezt az időszakot szeretnénk bővebben bemutatni. A témáról előadást tartottam egy budapesti akadémiai konferencián (Viczián 2024). Nagy Sámuel orvosi működéséről eddig legrészletesebben Krász Lilla (2022) írt.

NAGY SÁMUEL LEFORDÍTJA HUFELAND KÖNYVÉT JÉNÁBAN

Nagy Sámuel már Jénában elkezdett orvosi témákkal foglalkozni, a tanulmányain túlmenően is. Lefordította a jénai egyetemen tanító Hufeland német orvosnak a csecsemőápolásról írott könyvét, amelynek címe: „*Guter Rat an Mütter*”. Hazajövele előtt, 1799. július 15-én Bécsben meg is egyezett péteri Takáts József könyvkiadóval, hogy átadja neki a fordítása kéziratát (Takáts 1890). A kiadásból valószínűleg azért nem lett semmi, mert éppen ekkor Festetics György gróf megvonta anyagi támogatását ettől a kiadótól. A könyv fontosságát mutatja, hogy nemsokára mégis megjelent magyarul, őri Fábíán László fordításában (Pozsony, 1802). Ez a kiadás megvolt Nagy Sámuel könyvtárában is. Érdekes, hogy őri Fábíán László szintén tagja volt a jénai Ásványtani Társaságnak, és ezt büszkén fel is tünteti a könyv címlapján.

NAGY SÁMUEL ORVOSI MŰKÖDÉSE KOMÁROMBAN

Bár Nagy Sámuel már Jénában is orvostanhallgatóként tartották nyilván, az orvosi képesítést végül Bécsben szerezte meg, valószínűleg 1800-ban. Utána Komáromban telepedett le, ott kezdett orvosi gyakorlatot.

Megérkezése után, már rögtön a következő évben, 1801-ben nagy feladatot kellett megoldania, mert kitört a városban a himlőjárvány. Ő vezette be elsőnek a védőoltást a himlő ellen. Írt egy tájékoztató könyvecskét is, „*a komáromi nép megvilágosítására különösen*” az „*oltalmazó himlő*”-ről, ahogyan a védőoltást nevezte (Nagy 1801). Nagy bátorságról és elkötelezettségről tanúskodik, hogy az oltással szemben meglévő bizalmatlanság eloszlatására először saját fiát oltotta be.

Az oltás a tehénhimlő váladékának felhasználásán alapult. Krász Lilla orvostörténeti áttekintése (2022) szerint a módszer Magyarországra Jean de Carro (1770–1857) orvos tanítványai közvetítésével került, aki 1799-től kezdve kísérletezett vele a bécsi orvosi fakultáson. Nagy Sámuel tehát a legjobb pillanatban tanult a

bécsi egyetemen ahhoz, hogy megismerje ezt a módszert. 1801-ben 39 olyan hazai orvosról tudunk, akik már elkezdtek alkalmazni, főleg a Dunántúlon és a Felvidéken, legtöbb helyen a törvényhatósági főorvosok. Ők írták több helyen a népszerűsítő munkákat is. Az oltást ismertető kiadványok között is az első között jelent meg a Nagy Sámuel által írt füzet.

1803-ban alkalma nyílt, hogy mélyen tisztelt atyai barátjának, Kazinczy Ferencnek orvosi segítséget nyújtson. Erről Kazinczy számol be Nagy Gábornak írt levelében (Váczy 1893a). Utazás közben Tatánál Kazinczy kocsija balesetet szenvedett, bal karja megsérült, és az orra betört. Egy felcser bekötözte a kezét, de különben nem engedte, hogy a felcser tovább kezelje, az eltört orrát maga igazította helyre. Csak Nagy Sámuelben bízott, akit kihívott Komáromból, majd, amikor jobban lett, Komáromban nála ebédelt. A köztük levő baráti viszonyt mutatja, hogy „Nagy S. és a kis Luise” üdvözlétet tolmácsolja a levél végén.

Nagy Sámuelnek is fennmaradt egy Kazinczyhoz írt levele 1806-ból (Váczy 1893b). Ebben arra kéri Kazinczyt, hogy segítsen egy komáromi kereskedőnek Tokajban jó bort szerezni, amit a betegeknek orvossággént is tudna ajánlani:

„Nállunk gyalázatos borokat adnak Tokaji bor helyett drága pénzenn a' betegeknek: egész nagy hasznára lenne tehát az a' betegeknek, hogyha ez az Ur valóságos jó borra tehetne szert.”

1808-ban Nagy Sámuel királyi dicséretben is részesült (5. kép). Az okmány eredetije jelenleg is a család tulajdonában van. Akkoriban nagy munkálatok folytak az erődítményben, és úgy látszik, Nagy Sámuel az ott dolgozó, megbetegedett katonák gyógyításában különös áldozatkészséget tanúsított. A királyi dicséretet báró Alvinczi József (1735-1810) tábornagy tolmácsolta, aki éppen 1808-tól Magyarország katonai kormányzója volt.

Az oklevél német szövege a következő:

„Seine Kaiserlich Königliche Majestät haben das für die Kranken beym Comorner Festungsbau dargebrachte Geschenk Allerhuldreichst aufzunehmen und zu befehlen geruhet Euern Wohlgebohren für diese patriotische und menschenfreundliche Handlung die zugleich einen Beweis von wohlthätiger Theilnahme an dem Schicksal der erkrankten Krieger liefert, die Allerhöchste Zufriedenheit zu erkennen zu geben.

Ich mache es mir zum auszeichnenden Vergnügen, diesen Allerhöchsten Befehl Euern Wohlgebohren mitzutheilen.

Ofen den 10ten dezember 1808.

Allvintzy

An den Medicinæ Doctor Herrn v. Nagj Wohlgebohren.
zu Comorn.“

A királyi dicséret (1808) magyar fordítása:

„Ő Császári Királyi Felsége méltóztatott a betegeknek a komáromi erőd építésekor átadott ajándékot legkegyesebben elfogadni és megparancsolni, hogy Nagyságodnak ezért a hazafias és emberbaráti cselekedetéért, amely egyszersmind bizonyítékát adja a megbetegedett harcosok sorsában való jótékony részvételnek is, Legmagasabb meglegedését kinyilvánítsam.

Kitüntető örömömnem tekintem, hogy ezt a Legmagasabb parancsot Nagyságoddal közölhetem.

Buda, 1808. december 10.

Allvintzy

Medicinæ Doctor v. Nagj Nagyságos Úrnak. Komáromban.”

Kérdéses, hogy vajon Nagy Sámuel Komáromban magán-praxist folytatott-e, vagy megyei vagy városi tisztiorvosként működött. Valószínűbb, hogy legalábbis eleinte nem törvényhatósági főorvos, hanem magán-orvos volt. Szinnyei (1891-1914) így adja meg a foglalkozását: „gyakorlóorvos”. Kiss László (1993, 2018) is azt állítja, hogy magánorvosi gyakorlatot folytatott, de erre tévesen következtet, mert abból indul ki, hogy „Decsy Almanakjai nem említik nevét”. De ez a névtár csak az 1794-1796 évekre vonatkozik, amikor Nagy Sámuel még el sem kezdte orvosi tanulmányait. A himlőoltásról írt felvilágosító füzetét 1801-ben saját költségén adta ki (Krász 2009). Kétséget támaszthat, hogy más megyékben hasonló füzeteket szinte kivétel nélkül a tisztiorvosok írtak (Krász 2022). Komárom megyében azonban tudjuk, hogy ekkor a megyei tisztiorvos Seth János volt, és 1801-ben ő is megjelentetett egy német nyelvű, oltást népszerűsítő könyvet (Szinnyey 1891-1914, Kiss 1993, Kacsinecz 2022). Ennek címlapján Seth magát úgy mutatja be, mint „der löbl. Komorner Gespannschaft ordent. Physicus” (a tisztelt Komárom megye rendes orvosa). Az 1808-ban kelt királyi dicséret egyszerűen Nagy Sámuel „Medicinæ Doctor”-nak van címezve. Ha tisztiorvos lett volna, talán ezt a hivatalos címzésbe beleírták volna. Nagy Sámuel könyvtárának a halála után megjelent könyvjegyzéke (Nagy: Catalogus librorum... 1810) nemes Komárom megye tiszteletbeli orvosaként (*physicus honorarius incli. comita. Comaromiensis*) nevezi meg. Kérdés, hogy ezt talán tisztiorvosnak is lehet fordítani?

NAGY SÁMUEL KÖNYVEI

Nagy Sámuel 1810-ben halt meg. Halála után a könyvtárát elárverezték, és – mint említettük – ehhez pontos leltárt készítettek a könyvekről (Nagy: *Catalogus librorum...* 1810). A könyvek jegyzéke értékes betekintést ad tulajdonosa szellemi világába. Látszik, hogy a könyvek tulajdonosa a saját szaktudományán kívül is széles látókörű, a természettudományokban, a filozófiában és a teológiában is a kor színvonalán álló, művelt ember volt. Ezeket a könyveket részletesen az EMT online rendezett, XIII. konferenciáján (Viczián 2020) és egy külön tanulmányban ismertettem (Viczián 2021b).

IRODALMI HIVATKOZÁSOK

- [Dercsenyi J.] Dercseny von Derczen, J.: *Über Tokay's Weinbau, dessen Fexung [=Fechsung] und Gährung. Mit geognostischen Beilagen.* A. Wien: Blumauer, 1796. 111 p.
- [Dercsenyi J.] Derczeni Derczeni J.: *A' tokaji bornak termesztéséről szűréséről és forrásáról. A' föld' természeti Tulajdonságait kimagyarázó Tóldalékkal.* Kassann, Fűskúti Landerer Ferentz betűivel. magyarul Ö. F. G. P. P. [Őri Fülep Gábor] által, [év nélkül]. Hasonmás kiadás. Szerkesztette és sajtó alá rendezte P. Balsai Jolán. Miskolc: Kazinczy Ferenc Társaság és Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. 1989. 106 p.
- Fischer, D.: *De terra medicinali Tokayensi tractatus medico-physicus.* Wratislaviae: Apud Michaellem Hubertum. 1732. 144 p.
- Hála J., Németh T., Terbócs A.: Zay Sámuel élete és munkássága. *Földtani Közöny* 128. 4. 1998. 629-646.
- Hufeland, Ch. W.: *Guter Rat an Mütter.* Grenzach. 1799.
- [Hufeland, Ch. W.]: *Az anyákhoz való jó tanácsa* Hufelandnak. Fordította: Őri Fábián László. Pozson: Wéber Simon Péter. 1802. 106 p.
- Kacsinecz K.: 220 éve ismerjük az oltást, azóta vitázunk róla. *Delta.* A komáromi régió hetilapja 2022/01/25.
- Kiss L.: A Komáromi Tudós Társaság orvos tagjai (200 éve jelent meg a Minden Gyűjtemény utolsó száma). *Irodalmi Szemle* 36. 1. 1993. 55–61. Pozsony.
- Kiss L.: A Minden Gyűjtemény a Komáromi Tudós Társaság orvos tagjainak hozzájárulása a magyar nyelv gyarapításához. *Magyar Orvosi Nyelv* 2018. 2. 63–67.
- Krász L.: Medizin und Mediziner im Zeitalter von Ferenc Kazinczy. *Hungarian Studies* 23. 1. 2009. 11–28. Budapest.
- Krász L.: Az „oltalmazó himlőről”. A himlőoltás magyarországi népszerűsítése és bürokratizálása. *Századok* 56. 1. 2022. 61-80.
- Nagy S.: *Az oltalmazó himlőről, írta a komáromi nép megvilágosítására különösen.* Komárom: özvegy Klára Weinmüller betűivel. 1801. 15 p.
- [Nagy S.]: *Catalogus librorum experientissimi quondam medicinae doctoris Samuelis NAGY de Path tabulae judicariae assessoris et physici honorarii incli. comita. Comaromiensis. Comaromii* (Néhai pathi Nagy Sámuel nagytudású orvosdoktor, az ítélőtábla ülnöke és nemes Komárom megye tiszteletbeli orvosa könyveinek jegyzéke). Comaromii: Typis Viduae Weinmüllerianae. 1810. 72 p.
- Papp G.: *A magyar topografikus és leíró ásványtan története.* Topographia Mineralogica Hungariae 7. Miskolc: Herman Ottó Múzeum. 2002. 444 p.
- Szinnyei J.: *Magyar írók élete és munkái.* 1-14. kötet. [Hornyánszky](#), Budapest. 1891-1914.
- Takáts S.: *Péteri Takáts József.* Budapest. 1890. 165 p.
- Torma K.: Gróf Bethlen Elek úti naplója. 1795-1797. *Kolozsvári Nagy Naptár* 1867. 79-101.
- Váczy J., ed.: *Kazinczy Ferenc levelezése.* 3. kötet 1803-1805. 601. Kazinczy Nagy Gábornak, Bécs, 1803. június 2. 67-69. Budapest: MTA. 1893a. 574 p.
- Váczy J., ed.: *Kazinczy Ferenc levelezése.* 4. kötet 1806. január 1. - 1807. április 30. 1025. Nagy Sámuel Kazinczynak, Komárom, 1806. október 26. 383. Budapest: MTA. 1893b. 644 p.
- Viczián I.: Az ásványtan iránti érdeklődés a németországi egyetemeken tanuló erdélyi diákok között a 18. század végén. In Gudor Botond, Kurucz György, Sepsí Enikő, ed.: *Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter (1712-1769) korában.* 108-121. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó. 2012.
- Viczián I.: Mi volt az a „Tokaji föld”? (abstract). *MFT Vándorgyűlése, Sárospatak, 2016. Az előadások összefoglalói* 93-94.
- Viczián I.: Mi volt az a „tokaji orvosi föld”? *Honismeret* 45. 3. 2017. 31-38.
- Viczián I.: Pathi Nagy Sámuel (1770–1810) szellemi világa – könyvtárának jegyzéke alapján (kivonat). – *EMT XIII. Tudomány- és Technikatörténeti online Konferencia, [Kolozsvár]*, 2020. 138-143.
- Viczián I.: Manuel Ferreira da Camara brazil geológus látogatása Tokaj-Hegyalján és Erdélyben (1795–96) (kivonat). *EMT XIV. Tudomány- és Technikatörténeti online Konferencia, [Kolozsvár]*, 2021a. 92-95.
- Viczián I.: Pathi Nagy Sámuel (1770–1810) szellemi világa – könyvtárának jegyzéke alapján. *Historia Scientiarum*, EMT, Kolozsvár 19. 2021b. 50-65.

-
- Viczián, I.: Fissure-filling clay in dacite at Tokaj, Hungary – a historical medicine. VIII. Mineral Sciences in the Carpathians Conference, 2021, Miskolc, Hungary. *Acta Mineralogica-Petrographica, Abstract Series*, Szeged, 11. 2021c. 51.
- Viczián I., Németh T.: A gyógyszernek használt „tokaji föld” ásványtani meghatározása. *XXII. EMT Bányászati, Kohászati és Földtani online Konferencia*, [Kolozsvár], 2021. 103-109.
- Viczián I., Pathy-Nagy G.: Pathy Nagy Sámuel, a jénai Ásványtani Társaság magyar titkára (kivonat).. *EMT XVII. Tudomány- és Technikatörténeti Konferencia Nagykaroly*, 2024. 110-115.
- Viczián, I.: Sámuel Pathi Nagy und ungarische Mediziner und Mineralogen des 18–19. Jahrhunderts. *Tagung „Medizin und Philosophie im Dialog um 1800“*. Budapest, 16. 05. 2024. Ausschuss für Wissenschafts- und Technikgeschichte, Ungarische Akademie der Wissenschaften und Lehrstuhl für ungarische Literaturgeschichte im 19. Jahrhundert an der Eötvös-Loránd-Universität.
- Zay S.: *Magyar mineralógia avagy az ásványokról való tudomány*. Komárom: Weber Simon Péter. 1791. 16, 349 p.